כיתה ח' | עברית ולשון | שיעור 1 מתוך 2 | 45 דק' | מתאים לממלכתי ולממלכתי-דתי

שם העצם: סוגים, מין ומספר, נפרד ונסמך

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יבחינו בין שם פרטי לשם כללי, בין שם מוחשי לשם מופשט, ויכירו שם קיבוצי
- התלמידים יקבעו את מינו של שם עצם לפי ההתאמה, ולא לפי הסיומת, ויכירו צורות רבים וצורה זוגית
- התלמידים יבנו צורת נסמך וצירופי סמיכות, יידעו אותם ויהפכו אותם לרבים
- ברמה המתקדמת: התלמידים יכירו נטיית שם בכינויי קניין ושמות פעולה

📖 הסבר למורה

שם העצם הוא שם של אדם, בעל חיים, חפץ, מקום, רגש או רעיון. מבחינים בין **שם פרטי** (דנה, ירושלים, הירדן), שהוא שם של פרט מסוים, לבין **שם כללי** (ילדה, עיר, נהר). מבחינים גם בין **שם מוחשי** (שולחן, ציפור), שאפשר לתפוס בחושים, לבין **שם מופשט** (שמחה, אומץ, ילדות), שמציין רגש, תכונה או רעיון. **שם קיבוצי** הוא שם ביחיד שמציין קבוצה (עדר, להקה, צוות).

לכל שם עצם יש **מין** דקדוקי. לרוב שמות נקבה מסתיימים ב־ה או ב־ת (ילדה, מחברת), אבל הסיומת אינה כלל: "לילה" הוא זכר, ו"עיר", "ארץ" ו"אבן" הן נקבה. את המין קובעים לפי ההתאמה: "זה / זאת" או שם תואר מתאים (לילה ארוך, עיר גדולה). גם ברבים הסיומת יכולה להטעות: חלון ← חלונות (זכר), מילה ← מילים (נקבה). צורה **זוגית** (־יים) מציינת שניים: יומיים, שבועיים, שנתיים, פעמיים.

ב**צירוף סמיכות** המילה הראשונה (הנסמך) משנה לעיתים את צורתה: בתים ← בתי, ילדה ← ילדת, שנים ← שנות. יש מילים שכתיבן אינו משתנה, כמו בית (בית ספר). ה' הידיעה באה לפני המילה השנייה (הסומך) ומיידעת את כל הצירוף: בית הספר, חדר המורים. כשהופכים את הצירוף לרבים משנים רק את הנסמך: בתי ספר, עורכי דין. ברמה המתקדמת מוסיפים **נטייה בכינויי קניין**, כלומר מילה אחת במקום "של": הספר שלו ← ספרו, הספרים שלו ← ספריו, הכיתה שלנו ← כיתתנו. וגם **שם פעולה**, שם עצם שנגזר מפועל: כתב ← כתיבה (קל), דיבר ← דיבור (פיעל), הדליק ← הדלקה (הפעיל), התנדב ← התנדבות (התפעל).

👩‍🏫 פעילות בכיתה

1. פתיחה (5 דק'): על הלוח: "לילה ארוך" / "עיר גדולה". שואלים: איך יודעים אם שם עצם הוא זכר או נקבה?
2. הסבר קצר (10 דק'): סוגי השם, מין ומספר, נפרד ונסמך. בונים יחד טבלה על הלוח.
3. עבודה עצמית או בזוגות (20 דק'): כל תלמיד עובד על הדף ברמה שמתאימה לו. מי שמסיים את הדף הבסיסי יכול לנסות שאלות מהדף המתקדם.
4. בדיקה משותפת (7 דק'): עוברים על שאלות המין והסמיכות, שבהן יש הכי הרבה טעויות.

5. סיכום (3 דק'): כרטיס יציאה, משפט אחד עם שם מופשט.

💡 הערות למורה

שני הדפים עוסקים באותו נושא. הדף המתקדם (10 שאלות) מוסיף צורה זוגית, יידוע ורבים בצירופי סמיכות, נטייה בכינויי קניין ושמות פעולה. הדף הבסיסי (6 שאלות) כתוב בגופן גדול יותר, ובו תזכורת עם דוגמאות, מחסן מילים וטבלאות להשלמה. אפשר לתת לכל תלמיד את הדף שמתאים לו באותו שיעור.

📝 בדף העבודה

שם העצם, רמה מתקדמת: 10 שאלות (קטע קריאה, מין ומספר, צורה זוגית, נפרד ונסמך, נטייה ושם פעולה). המחוון בעמוד השני.

שם העצם, רמה בסיסית עם תמיכה: 6 שאלות קצרות עם תזכורת, דוגמאות וטבלאות להשלמה. המחוון בעמוד השני.

מקורות

- תוכנית הלימודים לחטיבת הביניים, תשפ"ו (משרד החינוך, הפיקוח על הוראת העברית)
- דקדוק הסמיכות (האקדמיה ללשון העברית)
- הקטעים, המשפטים והתרגילים נכתבו במיוחד לאתר.

מחוון: שם העצם: סוגים, מין ומספר, נפרד ונסמך

1. פרטי: גליל, (הר) מירון, נועה. כללי מוחשי: עיזים, ציפורים, פסגה, שולחן, חצר, בית, כפר. מופשט: שמחה, עייפות, ילדות(ה). קיבוצי: עדר, להקה. מלא (4): נקודה לכל שורה נכונה. "נוף", "קיץ", "בוקר" ו"ערב" אינם בטבלה בכוונה. אם תלמיד שיבץ אותם, קבלו נימוק סביר.

2. לילה: זכר (לילה ארוך). שולחנות: זכר (שולחנות גדולים). ביצים: נקבה (ביצים טריות). אבן: נקבה (אבן כבדה). מקום: זכר (מקום יפה). שנה: נקבה (שנה טובה). מלא (6): קביעה והוכחה לכל מילה.

3. הסיומת אינה מכריעה: "לילה" מסתיימת ב־ה ובכל זאת היא זכר, ו"שולחנות" מסתיימת ב־ות והיא זכר. את המין קובעים לפי ההתאמה: איזה שם תואר (או פועל) מתאים לשם, או "זה" / "זאת". מלא (3).

4. מילים, נשים, שנים, חלונות, אבות, רחובות. המשותף: הסיומת "הפוכה". שמות נקבה (מילה, אישה, שנה) מקבלים ־ים, ושמות זכר (חלון, אב, רחוב) מקבלים ־ות, והמין לא משתנה ברבים. מלא (4): שש צורות (3) + ההכללה (1).

5. יומיים, שבועיים, שנתיים, פעמיים. "שבועיים" = שני שבועות בדיוק. "שבועות" = רבים, שלושה ויותר או מספר לא מוגדר. מלא (3).

6. בתים: בתי (בתי ספר). ילדה: ילדת (ילדת גן). מכונה: מכונת (מכונת כביסה). שנים: שנות (שנות לימוד). ימים: ימי (ימי הולדת). כל צירוף נכון אחר מתקבל. מלא (5).

7. בית הספר · בתי ספר · עורכי דין · חדר המורים · מכונת הכביסה. הכלל: ה׳ הידיעה באה לפני המילה השנייה (הסומך) ומיידעת את כל הצירוף. ברבים משנים רק את המילה הראשונה (הנסמך). מלא (6): חמישה תיקונים (5) + הכלל (1).

8. כיתתנו, חבריו, עירנו, ביתם, משפחתי, ידיה. "ספרו" = הספר (האחד) שלו. "ספריו" = הספרים שלו. מלא (7).

9. כתיבה (קל), דיבור (פיעל), הדלקה (הפעיל), התנדבות (התפעל). משפט לדוגמה: "ההתנדבות בגן החיות לימדה אותי סבלנות." מלא (5): ארבעה שמות פעולה עם בניין (4) + משפט (1).

10. תשובה פתוחה. מלא (6): שם מופשט (2), צירוף סמיכות מיודע, למשל "שביל ההליכה" (2), שם נטוי, למשל "חבריו" או "כיתתנו" (2). בדקו שהסימון נכון.